

УДК 37.035.91

*Наталя Мараховська,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри англійської мови,
Маріупольський державний
гуманітарний університет*

ДІАГНОСТИКА СФОРМОВАНOSTІ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті обґрунтовано, що сучасний розвиток суспільства вимагає формування лідерських якостей учителя. Розкрито питання діагностики лідерських якостей майбутніх учителів іноземної мови в процесі навчання у ВНЗ, уточнено критерії, показники та рівні сформованості цих якостей, проаналізовано результати дослідження.

Ключові слова: лідерські якості, майбутні вчителі іноземної мови.

В статье обосновано, что современное развитие общества требует формирования лидерских качеств учителя. Раскрыты вопросы диагностики лидерских качеств будущих учителей иностранного языка в процессе обучения в ВУЗе, уточнены критерии, показатели и уровни сформированности этих качеств, проанализированы результаты исследования.

Ключевые слова: лидерские качества, будущие учителя иностранного языка.

It has been stated in the article that the modern development of society requires forming of teacher's leadership qualities. The diagnostics issues on leadership qualities of prospective foreign language teachers in the course of their study in H.E.E. have been disclosed, the criteria, their indices and levels of the formed qualities have been specified, the results of research have been analysed.

Key words: leader qualities, future foreign language's teachers.

Для сучасної української держави характерний високий рівень інтеграційних процесів, у тому числі і у сфері освіти. Міжнародне співробітництво актуалізує потребу країни в реформуванні системи професійної підготовки вчителя іноземної мови. Він повинен ставити високі вимоги до себе як професіонала, бути спрямованим на здійснення міжкультурної комунікації, творчу реалізацію власних сил, прийняття лідерської позиції в педагогічній діяльності, оскільки має не тільки навчити учнів іноземній мові, а й керувати при цьому їхнім особистісним розвитком. Для підготовки майбутніх учителів іноземної мови як лідерів необхідним є систематичне отримання об'єктивної інформації щодо сформованості їхніх лідерських

якостей.

Проблемі лідерства присвячені праці сучасних психологів, педагогів, у яких обґрунтовано необхідність формування лідерських якостей майбутніх фахівців, зокрема майбутніх учителів, у процесі професійної підготовки (Н. Белякова, О. Романовський, Н. Семченко, О. Снісаренко, Л. Сніцар та інші) [1; 4, 5; 6]. Водночас, проблема формування лідерських якостей майбутніх учителів іноземної мови вивчена недостатньо.

Метою статті є визначити стан сформованості лідерських якостей майбутніх учителів іноземної мови, а завданнями – уточнити критерії, показники та рівні сформованості лідерських якостей майбутніх учителів іноземної мови, проаналізувати результати діагностики.

У дослідженні брали участь студенти факультету іноземних мов Маріупольського державного гуманітарного університету. Було уточнено критерії та показники сформованості лідерських якостей майбутніх учителів іноземної мови: мотиваційний (прагнення стати лідером у педагогічній діяльності), когнітивний (характер засвоєння знань про лідерство в педагогічній діяльності), операційний (лідерські вміння: організаторські, комунікативні, перцептивні, прогностичні, креативні, саморегуляції), контрольно-корегувальний (забезпечує збереження стійкої лідерської позиції, яка відбивається в самовираженні лідерських якостей у педагогічному процесі, подоланні перешкод, що заважають самореалізації в лідерстві).

З метою виявлення в майбутніх учителів іноземної мови прагнення стати лідером у педагогічній діяльності проводилося опитування студентів 1–5 курсів. На жаль, саме у старшокурсників суттєво знижується мотивація до професійно-педагогічної діяльності, виникають побоювання опинитися нікому не потрібним після 5 років навчання, не реалізувати свій потенціал, не знайти цікаву роботу. Лише 42 % студентів прагнуть бути лідерами в педагогічній діяльності, проте більшість усіх респондентів (75 %) погоджується, що необхідно бути лідером як у професійній діяльності, так і, взагалі, в сучасному житті.

Важливим аспектом діагностики лідерських якостей студентів було вивчення рівня сформованості знань про лідерство. Як показує дослідження, уявлення про лідерство формуються у студентів більше на основі особистісного досвіду (включення в лідерство або спостереження за іншими лідерами), ніж, наприклад, під впливом соціальних умов, тому часто образ лідерства має характер стереотипу. Спираючись на теоретичні положення Б. Ломова [3] про регулятивну функцію образу явищ в життєдіяльності людей, ми вивчали структуру образу лідерства і його вплив на ставлення молоді до лідерства. Випробувачі визначали сутність цього поняття і висловлювали своє ставлення до нього у вигляді тексту анотації, яка потім оброблялася за допомогою контент-аналізу. Студентам у межах навчального процесу демонструвався відеофільм англійською мовою («Секрет мого успіху»). Після його перегляду студентам пропонувалося як навчальне

завдання написати анотацію.

Результати контент-аналізу дозволили виявити суттєві ознаки лідерства для студентів, а результати опитувань виявили значущість кожної ознаки для студентів у цілісному образі лідерства. Домінуюче місце посідає «плеяда» наступних ознак лідерства: С – самореалізація, F – простір, вільний від втручання інших, та M – досягнення, перевага над іншими. Важливим уявляється поєднання у «плеяді», що зайняла середнє положення, ознак A – контроль над людьми та подіями, K – емоційна підтримка, B – розширення контактів, поля спілкування та D – престижність. Зсуваються до «хвоста» такі ознаки, як E – зміна застарілих порядків існуючого стану речей, G – активне діяльне життя та H – допомога іншим. Подані результати свідчать про взаємозв'язок ознак лідерства з мотивами лідерства студентів.

Щодо знань про лідера, як суб'єкта лідерства, студенти в основному правильно виявили розбіжності між формальним та неформальним лідером, вказали, що формальний здійснює вплив на підлеглих через владу, офіційні повноваження, а неформальний – висувається стихійно й впливає на підлеглих шляхом регулювання міжособистісних відносин. Студенти в основному визначили, що повинен знати (себе, послідовників, свою справу) і вміти лідер (згуртовувати групу, управляти нею, регулювати міжособистісні стосунки членів групи), проте для більшості (88 %) лідерство обмежується лише управлінськими функціями, способи лідерства – лише наказами, дорученнями, примушеннями, винагородженнями чи покараннями, а дії лідера зводяться до організації групової діяльності та контролю за виконанням завдань підлеглими. Лише невелика кількість студентів (12 %) бачить лідера як новатора, перетворювача світу.

Результати діагностики свідчать про те, що знання студентів про лідерство є недостатніми. 38 % випробувачів не усвідомлюють усіх його можливостей й, на жаль, не можуть встановити істотні зв'язки між знаннями про лідерство та професійно-педагогічними знаннями. Наприклад, студенти, що звикли до традиційного навчання, не зовсім усвідомлюють, які саме лідерські способи впливу на учнів може використовувати вчитель. Проте майже половина (49 %) опитуваних зазначають, що важливим для справжнього педагога є поєднання якостей формального і неформального (емоційного, орієнтованого на стосунки) лідера: «Я вважаю, що позиція вчителя, звичайно не є рівноцінною позиції учня, тому вчитель є формальним лідером, але він повинен не тільки передавати знання, контролювати виконання учнями його педагогічних вимог, а й бачити в кожному індивідуальність, розуміти проблеми учня, бути його другом, поважати його думку...».

Випробувачам пропонувалося визначити способи включення в лідерство в межах навчального процесу у ВНЗ. Студенти відзначили, що із задоволенням включилися у колективні творчі справи, ігри, змагання. Біль-

шість (67 %) вважає необхідною для формування лідерських якостей у процесі навчання організацію емоційно та інтелектуально насиченої навчальної діяльності.

Також з метою вивчення усвідомлення студентами необхідності формування лідерських умінь у процесі навчання використовувався референтометричний метод. Випробувачам пропонувалося написати експериментальний твір-роздум про сутність поняття «харизма вчителя», проранжувати лідерські вміння, що є її складовими, відповісти, які з них вони би запозичили у харизматичного лідера.

Слід зазначити, що написання експериментального твору-роздуму проводилося в основному на старших курсах. Для студентів 1–2 курсів застосовувалася методика «Чарівний базар». Під час її виконання викладач просив учасників групи уявити, що є базар, на якому продають/купують «незвичайні речі» – лідерські вміння. Один із студентів, ведучий, виступав у ролі продавця, який обмінював одні вміння на інші. Кожний учасник міг придбати одне чи декілька вміннь, яких у нього немає. Наприклад, покупець «просив» у продавця вміння саморегуляції (регулювати свої психічні стани, стримувати себе у взаєминах з людьми в стані збудження). Продавець з'ясовував, навіщо вони йому, в яких випадках вони знадобляться, та просив у покупця щось дати натомість, наприклад, той покупець може «розраховуватися» комунікативними вміннями (приходити на допомогу іншим, бути уважним; знаходити індивідуальний підхід до людей залежно від їхніх індивідуально-психологічних особливостей), які в нього добре розвинені. По закінченні завдання відбувалося обговорення з учасниками. Викладач ставив наступні питання: «Що ви відчували під час виконання вправи?», «Чи задоволені ви покупкою?» тощо. Результати такої гри в основному співпадали з результатами творів, написаних старшокурсниками, і дозволили розподілити зазначені вміння за ступенем значущості для студентів.

Як відзначають студенти, харизма є здатністю справжнього педагога захопити учнів, передавати їм свої почуття, заражати їх своїми переконаннями, ставленнями, поставити перед ними мету, заради якої вони можуть досягти і неможливого: «Я вважаю, що харизма пов'язана не стільки з природженою вродою лідера, скільки з його вмінням презентувати себе, з його очима, що горять, вірою, переконанням у те, що він пропагує послідовникам...», «Лідер влучно використовує мовлення, жестикуляцію, міміку, навіть певні рухи, тому здатний заразити всіх своїм настроєм, переживанням».

Найбільш значущими для педагога як харизматичного лідера, на думку студентів, є комунікативні вміння (19%) для ефективної взаємодії з учнями-послідовниками: «Лідерові дуже важливо знайти контакт з іншими людьми, подати себе у спілкуванні з ними, а натомість вони працюватимуть краще, й лідер одержить їхню підтримку, завоює авторитет», «На мій погляд, учитель-лідер повинен виявляти особисту зацікавленість пробле-

мами учнів, вміти поважати та слухати їх», «Лідер здатен знайти індивідуальний підхід до кожного ...».

Студенти зазначають, що лідерські вміння передбачають здійснення впливу на людей, на їхню поведінку, непомітно для них. Отже, необхідними для лідера є перцептивні вміння (15 %): «Лідер здатен поділяти інтереси, турботи, радості та печалі інших, може відчувати, що переживають і, навіть, що думають оточуючі люди».

13 % студентів вважають необхідними для лідера креативні вміння: «Мені здається, справжній учитель-лідер повинен іноді «ламати правила», виходити за межі традиційної діяльності, але у допустимих межах, мати власні «ноу-хау», «Лідер-педагог – це людина, яка символізує новий підхід у педагогічній діяльності, розумна, ерудована, тобто є взірцем для учнів».

Загальноприйнятою є думка, що лідера, передусім, відрізняють з-поміж інших організаторські вміння. Проте, як видно з результатів експериментальних творів студентів, подані вміння не є пріоритетними для вчителя – харизматичного лідера (10 %). Це підтверджує висловлювання Р. Кричевського [2], що лідерська роль може і не нести у собі організаційне начало, а основу лідерського впливу можуть скласти емоційні, моральні або інші характеристики особистості лідера. Наведемо одну з відповідей студентів: «Я переконаний, що вчитель як організатор повинен давати і учням можливість стати лідерами, творцями своєї долі».

Як свідчать результати творів, студенти недооцінюють роль прогностичних умінь (7 %) та умінь саморегуляції (5 %). Проте значущість цих умінь актуалізується під час педагогічної практики, коли студенти стикаються із необхідністю передбачати можливі наслідки своїх дій, знаходити вірні рішення проблем. У творах про перші уроки студенти пишуть, як вони переживали почуття страху, як бігали біля дошки і надмірно жестикулювали або стояли, скам'янівши, і не знали, куди подіти важкі руки, не могли подолати невпевненість, стримати гнів, іноді навіть зриваючи голос. Отже, студенти переконуються, що недостатня сформованість умінь саморегуляції та прогностичних умінь заважає їм ефективно впливати на учнів.

Вивчення рівня сформованості лідерських умінь майбутніх учителів іноземної мови відбувалося за допомогою методу експертних оцінок. Випробувачі моделювали проблемні ситуації педагогічної діяльності і пропонували способи їхнього вирішення. У ролі експертів виступала група студентів, оцінюючи лідерські вміння однокласників за трьохбальною шкалою. Результати оцінювання виявили, що 57 % студентів не набули лідерських умінь (середній бал – 2.2) на рівні, достатньому для якісного здійснення педагогічної діяльності.

Завданням дослідження було також спрогнозувати дотримання студентами стійкої лідерської позиції. На заняттях з аналітичного читання англійською мовою випробувачам було надано уривки з літературних творів, у яких описані ситуації, коли люди втрачали лідерську позицію у різних

видах діяльності, під впливом різних життєвих обставин. Студентам пропонувалося обговорити ці ситуації, порівняти їх з власним досвідом і здатністю дотримуватися стійкої лідерської позиції. Як свідчать результати обговорення, 64 % студентів не дотримуються лідерської позиції внаслідок недостатньої сформованості лідерських якостей.

37 % випробувачів зазначили, що бажання залишатися лідером пропадає, коли вони бачать, що їхні зусилля не були адекватні результатам, тобто оцінені по достоїнству вищим керівництвом (для 20 %) чи не викликали ніяких змін у підлеглих, не примусили їх працювати інтенсивніше (17 %). 14 % зізналися, що, можливо, відмовляться від лідерської позиції, якщо побачать погіршення дружніх (безконфліктних) відносин з колективом підлеглих. 6 % опитуваних вважають, що їхня активність у педагогічній діяльності суттєво знизиться, якщо вони побачать негативне презирливе ставлення оточуючих. Ця причина була названа в основному студентами-відмінниками, які зізнавалися, що їхні успіхи в навчанні ще зі школи викликають в однолітків заздрощі та насмішку. У 4 % респондентів бажання бути лідерами пропаде, якщо їхня професійна діяльність виявиться нецікавою, рутинною, одноманітною. Приблизно 3 % студентів не хочуть залишатися лідерами, якщо побачать, що не розраховували спочатку свої сили і професійна діяльність виявиться надто складною.

Думки, які висловлювали студенти під час обговорення, свідчать про те, що молоді люди схильні пояснювати неможливість розв'язати складну ситуацію, навіть з позиції лідера, екстерфакторами і в основному обирають позицію пасивних об'єктів дій інших людей і зовнішніх обставин.

Щодо готовності нести відповідальність за результати лідерства, більшість респондентів (58 %) побоюється нести відповідальність і бути покараним вищим керівництвом у разі невдачі. Отже, відсутність у студентів бажання бути лідерами обумовлена потребою уникання невдач та побоювання неспішності, невизнання оточуючими.

Результати опитувань свідчать про те, що 82 % студентів хотіли б реалізувати лідерську позицію в інших видах діяльності. З них 38 % відзначають, що їм було б цікаво спробувати свої сили в інших сферах (у громадський, навіть, у політичній). 35 % студентів зізнаються, що люблять розваги, активний відпочинок, тому із задоволенням включилися би в лідерство в культурній, спортивній, туристській сфері тощо. 9 % опитаних хочуть бути лідерами в діловій сфері, оскільки їхня теперішня провідна діяльність їх не задовольняє (студенти, в яких відсутня мотивація до навчальної та майбутньої професійної діяльності, що вступили до поданого ВНЗ за наказом батьків, розчарувалися в професії педагога).

Майже 18 % респондентів не хочуть бути лідерами в інших сферах, оскільки віддають перевагу добре знайомій діяльності, зокрема навчальній, де зрозуміло, що треба робити. Така відповідь характерна і для студентів (6 %), які деякий час займали лідерську позицію, наприклад, члена активу

в органах студентського самоврядування, і для яких перехід до управлінських обов'язків був проблематичним, як «крок у невідомість», і в результаті вони знов повернулися до навчальної діяльності. 12 % з вищезазначених 18 % готові бути лідерами в інших сферах діяльності, тільки якщо їх зацікавлять, заохотять. Отже, знову спостерігається велика роль зовнішніх стимулів для студентів.

Діагностика лідерських якостей студентів виявила недостатній рівень їхньої сформованості для якісного здійснення педагогічної діяльності. Дослідження висвітило необхідність спрямування молоді на життєдіяльність у покращених умовах та їхнього створення, на реалізацію мотиву бути лідером спільно із мотивом допомогти в цьому іншим людям, на розширення знань про лідерство в педагогічній діяльності, на розвиток та включення лідерських умінь у власний педагогічний інструментарій, на дотримання стійкої лідерської позиції, навіть під впливом негативних життєвих явищ. Тому перспективами подальших досліджень цієї проблеми є обґрунтування та перевірка педагогічних умов формування лідерських якостей майбутніх учителів іноземної мови в процесі навчання у ВНЗ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белякова Н. Социально-психологические особенности проявления лидерства в студенческих группах: Автореферат дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Н. Белякова. – М., 2002. – 19 с.
2. Кричевский Р. О функции и механизме идентификации во внутригрупповом межличностном общении / Р. Кричевский, Е. Дубовская // Психология межличностного познания. – Краснодар: Куб. ун-т, 1981. – С. 92–122.
3. Ломов Б. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ломов. – М., 1984. – 408 с.
4. Романовский А. Мировоззрение лидеров – залог успеха развития общества / А. Романовский // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць. – Х.: НТУ «ХП», 2006. – Вип. 9–10 (13–14). – С. 44–48.
5. Семченко Н. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. Семченко. – Х., 2005. – 23 с.
6. Снісаренко О. Сучасні орієнтири студентського самоврядування: методичний посібник / О. Снісаренко, Л. Снісар. – К. : ЦППО, 2007. – 92 с.